

MALE IN VELIKE TEŽAVE „PRAVILNE“ SLOVENŠČINE

Andrej Rozman Roza

gledališnik in pesnik

Key words: Slovenian language, original scientific article, nation, literary Slovenian, common language, colloquial language, orthography, dual object pronoun, feature film

Summary: As the Slovenian language is one of the rare common identity shared by all Slovenian nationals, Slovenians are unduly sensitive to the influence of foreign tongues on their own language. This is the reason behind the great divide between the actual Slovenian language and its idealized image. By advocating the use of “correct” Slovenian in films – where it does not belong due to the nature of the medium – the Slovenian linguistic establishment damaged the Slovenians’ relationship to their own cinema.

Ključne besede: slovenščina, narod, knjižna slovenščina, zborni jezik, pogovorni jezik, pravopis, dvojina, celovečerni filmi

Povzetek: Ker je slovenščina edina skupna identiteta pripadnikov slovenskega naroda, so Slovenci pretirano občutljivi na vplive tujih jezikov na njeno podobo. Zato je prišlo do velikega razkoraka med dejansko slovenščino in njeno idealizirano podobo. Ker je slovenska jezikovna stroka zagovarjala rabo „pravilne“ slovenščine na filmu, kjer zaradi narave medija nima mesta, je to škodovalo odnosu Slovencev do svojega filma.

Zanimiv pokazatelj odnosa Slovencev do svojega jezika so slovenska imena mesecev, ki so natisnjena na mnogih koledarjih, a jih v praksi ne upravlja takorekoč nihče. Sam se veliko bolj kot na slovenska spoznam na hrvaška in češka imena mesecev, saj sta jih ta dva jezika ohranila v praksi, medtem ko so v slovenščini ostala le v pobožnih željah. In takih pobožnih želj, ki delujejo kot izgubljeni ideali, h katerim še zmeraj težimo, je toliko, da slovenščina kot materinščina v mnogih ljudeh vzbuja nenehno slabo vest, da je še zmeraj ne znajo govoriti in pisati takšne, kot v resnici je. Še številčnejši pa so tisti, ki jih neznansko jezi, kako ljudje s svojo napačno rabo uničujejo naš jezik. En vzrok za tako stanje vidim v raznorodnosti pogovornih slovenščin, ki so na majhnem prostoru in z majhnim številom govorcev do nerazumljivosti različne, saj so besedno, slovnično in fonološko naslonjene na štiri sosednje

jezike (italijanščino, nemščino, madžarščino in hrvaščino). Drug vzrok vidim v specifični funkciji slovenščine, ki je takorekoč edini združevalni element tudi geografsko zelo heterogene dvomilijonske države, razpete med Mediteran, Alpe, Panonsko nižino in Balkan. Ker je slovenščina po mojem mnenju edini združevalni element slovenske države, to pomeni, da bo skupaj z njo zacvetel ali propadel tudi slovenski narod. Gre torej za veliko več kot zgolj za orodje za sporazumevanje, zato ni nič nenavadnega, da „pravilno“ podoba slovenščine brani množica narodno zavednih ljubiteljev jezika, ki sega od akademskih strokovnjakov do popolnih diletantov.

Da se ljubezen do slovenščine ne ozira niti na pravopis, dokazujeta besedi *bolnišnica* in *bolnica*, ki sta enakopravno navedeni v vseh zadnjih pravopisih, a grem staviti, da je večini otrok v šolskih zvezkih beseda *bolnica* še zmeraj prečrtana in ocena temu primerna znižana, kot se je to dogajalo v moji mladosti. V javnosti namreč velja prepričanje, da je *bolnišnica* pravilno, *bolnica* pa pogovorno in tudi sam sem bil do trenutka, ko sem šel brskat po pravopisih, prepričan, da je *bolnica* zaznamovana kot manj knjižna. Pa ni in ni bila niti takrat, ko sem sam hodil v šolo in so mi *bolnico* vztrajno popravljali v *bolnišnico*.

Izvirni greh za to shizofreno besedno situacijo je v tem, da so v večinskem delu današnje Slovenije, ki je gravitiral k nemščini, ne dolgo nazaj bolniški ustanovi rekli *špital*. Ne vem, kdaj sta se prvič pojavili *bolnišnica* in *bolnica*, a Wolfov slovar iz 1860 ima *bolnišnico*, Janežičev iz 1867 *bolnišnico* in *bolnico*, Pleteršnikov iz 1894 samo *bolnico*. V današnji govorni praksi se zdi, da je *bolnišnica* omejena na ljudi, ki se trudijo govoriti pravilno, medtem ko večina uporablja *bolnico*. Mene osebno so kot otroka prepričevali, da *bolnica* v slovenščini že pomeni pacientko in torej ne more še ustanove, kjer se ta pacientka zdravi. Kar je po svoje nesmiselno, saj se besedi izgovarjata različno. A ker v knjižni slovenščini ne uporabljamo naglasnih znamenj in sta zato v svoji pisni obliki besedi identični in zamenljivi, to nekatere jezikovne perfekcioniste lahko v resnici zmoti. A bolj kot možnost nesporazuma pri branju, ljubitelje suverene slovenščine v *bónici* najbrž moti dejstvo, da enako besedo uporablja tudi hrvaščina in gre verjetno res za hrvatizem (ne Bezlaj 1977 ne Snój 2003 ne obravnavate *bólnice*), medtem ko je *bolnišnica* tako rekoč šolski primer lepo narejene slovenske besede. In glede na to, da smo jo zgradili in jo imamo, bi bilo škoda, če *bolnišnice* ne bi uporabljali. A kaj, ko je prav zaradi svoje bohotne lepozvočnosti manj praktična tako za izgovarjavo kot za zapis, lepota klene slovenske končnice pa večini uporabnikov domačega jezika očitno ne zadostuje za prehod na leporečje in zdi se, da v praksi *bolnišnica* nima šans, da bi postala večinska oblika. Zato pa ji gre toliko bolje v javni podobi slovenščine, kjer jo ščiti vojska lektorjev, ki jih niti

malo ne moti, da je v pravopisu *bólnica* z *bolnišnico* enakopravna. Ko gre za ljubezen, je namreč najvišji zakon zmeraj zakon srca.

Ker slovenščina mnogim Slovencem pomeni narodno identiteto, se ni zgolj razvijala skozi generacije naših jezikovnih prednikov, ampak je v začetku 19. stoletja prišlo do narodno zavedne revolucije, ki je Trubarjevo in Linhartovo slovenščino zamenjal z germanizmov očiščeno Prešernovo. Za kakšno revolucijo je šlo, vidimo iz primerjame prvih dveh knjižnih izdaj Linhartove veseloigre "Ta vesseli dan ali: Matizhek se sheni" iz 1790 in "Veseli dan ali Matiček se ženi" iz 1840. Žal pa ta revolucija ni dokončno odpravila težav braniteljev suverenega slovenkega jezika. Potem ko smo v 19. stoletju besede nemškega izvora nadomestili z besedami iz slovanskih jezikov, smo po prvi svetovni vojni iz Avstrije prestopili v Jugoslavijo, kjer so borci za avtohtono slovenščino začeli motiti srbohrvatizmi. In ker nas je ob tem napadla še globalizacijska angleščina, je očitno, da borbi za jezik ne bo nikoli konca.

Zanimiv primer je besedna zveza *uspelo nam je*. Ne pri Wolfu 1860 ne pri Janežiču 1867 besede *uspeti* v slovenščini še ni, namesto nje imamo opise v stilu *po sreči se iziti*. Pleteršnik že ima *uspeti*, *-spejem ali -spem*; *delo je uspelo*; *uspel je dokazati, prepričati*. Danes uporabljamo varianto *uspelo mu je*, ki ni mogla nastati drugače, ko da so borci za čisto slovenščino iz nemščine udomačen in splošno uveljavljen glagol *ratalo mu je*, ki se skladno s svojim vzorom *geraten* veže s tretjim sklonom, nadomestili s hrvaškim glagolom *uspeti*, ki pa se je v slovenščini v nasprotju z izvorno hrvaščino po zgledu germanizma, ki ga je nadomestil in ga je kot takega zapisal Pleteršnik, začel po zakonih živega jezika vezat s tretjim sklonom. Germanizem, ki je ostal le v strukturi, je neopazen in braniteljev čistosti jezika ne moti. Zato pa jih danes, ko približevanje hrvaščini ni več moderno, moti, da uporabniki slovenščine govorimo in pišemo tako *uspelo nam je* kot tudi *uspeli smo*, kar v svojem bistvu ne pomeni istega, saj *uspel sem* izraža aktivnejšo vlogo subjekta kot *uspelo mi je*, ki zaslugo za uspeh izraža več tistega, čemur bi se lahko reklo *po sreči se iziti*. Zato je naš jezik s tem samo bogatejši. A na žalost na račun časopisnih debat o tem, kaj je pravilno in kaj ne (glej Marko Crnkovič: Slovenščina med türkizmi in frizuro Duše Trobec Bučan, Delo 8. 1. 2011, kjer avtor predsednika države obtožuje, da ne zna slovensko, ker je rekel ".../ mi pa sami nismo vselej uspevali najti najboljših in najhitrejših rešitev.") Ter na račun večnega tveganja, da bo učitelj ali lektor preveč očitno hrvaški *uspel sem* popravil v kleno nemško hrvaško kombinacijo *uspelo mi je*.

V prvem letniku slovenistike na ljubljanski Filozofski fakulteti sem bil presenečen, ko sem kot primer trozložne rime navedel besedi *stabilizacija* in *devalvacija*, ki sta bili v tistih socialističnih sedemdesetih ravno aktual-

ni, a me je profesor zavrnil, češ da to nista slovenski besedi, čeprav so ju nenehno ponavaljali pri vseh slovenskih poročilih. Takšni sovražni izbruhi do posameznih elementov našega jezika so posledica dolgoletnega skrbnega čiščenja jezika. A če je imelo čiščenje slovenščine v 19. stoletju razumljiv ekonomski in politični smisel, je danes povsem neproduktivno in duši izrazno moč jezika. A je vera v neko idealno avtohtono slovenščino za mnoge pomemben pripomoček pri utrjevanju svojega narodnega ponosa. S čimer ne bi bilo nič narobe, če ne bi s svojo potrebo po pravilnosti nadlegovali drugih.

Zanimiv primer neskladja naše jezikovne teorije in prakse je ženska dvojina, ki jo povprečen uporabnik slovenščine zelo pogosto nadomešča z množino. Razen na Primorskem, kjer dvojino redko uporabljajo, je pri moški dvojini nemogoče, da bi nekdo, čigar materinščina je slovenščina, rekel **dva stavki*. Pri ženski dvojini pa verjetno tisti *-e* iz besede *dve* povleče govorce v množino, saj se *dve besede* zvočno bolj ujmata kot *dve besedi*. A ne glede na to, zakaj se to dogaja, je dejstvo, da je raba ženske množine namesto dvojine zelo pogosta, medtem ko je moška dvojina povsem neogrožena. Ker pa velja dvojina za največjo posebnost slovenščine, so mnogi Slovenci na ta naš biser še posebej občutljivi. Tu pa nastane resen kulturni problem, kadar varuhi „pravilne“ slovenščine ne dovolijo, da bi se jezikovne „napake“ dogajale na filmu.

Nekoč sem nasopal v reklamah za loterijo. Predstavljal sem izrazito neizobraženega človeka. Kot tak bi moral nekoč reči, da nagrade dobijo tudi tisti, ki imajo na stavnem listku pravilni le dve vrstici. Trudil sem se prepričati športnega komentatorja, ki je bil urednik ekonomske propagande na RTV Slovenija, da so naše reklame priljubljene prav zaradi pogovornega jezika in da oseba, ki jo igram, ne more reči *dve vrstici*. Ni mi uspelo, saj je kršenje dvojine najhujše, kar lahko zagreši brezvestni uporabnik slovenščine. Zato pa sem kmalu zatem istega urednika ujel, kako je v zanosu komentiranja nogometne tekme kršil to isto žensko dvojino. A bi namerno kršenje dvojine v reklamah, ki se ponavlja iz dneva v dan, pomenilo upor prakse proti normi, medtem ko je pri športnem prenosu v živo jasno, da gre za nenamerno napako, ki se dogaja vsem in za katero se grešnik lahko pokesa in obljubi, da se bo drugič bolj potrudil. S čimer pristanemo na to, da nam materinščina ni dana, ampak se moramo za njo truditi vse življenje.

Da gre za množično slepoto zaljubljenec v jezik, ki kulturi v slovenščini povzročajo včasih nepopravljivo škodo, dokazuje slovenska filmska zgodovina. Znotraj realistične filmske slike nerealističen jezik deluje gledališko. V gledališču vemo, da gre za kulise, hkrati pa je bilo meščansko gledališče 19. stoletja namenjeno med drugim prav lepotam jezika kot identitetnega simbola vseh evropskih narodov, ki so nastajali skupaj z meščanstvom. Na zvočnem

filmu pa se vse dogaja v realnem okolju in tudi kadar gre za kulise, gledalec tega ne bi smel opaziti. Poleg tega se je film pojavil leta 1928, ko so veliki narodi že imeli svoje države in se je umetniška beseda že spustila na bolj realna tla. Slovenci pa smo takrat komaj dobro začeli imeti svoje gledališče in smo imeli svojo bodočo državo šele v prvih zametkih. Zato smo se naši kulturni voditelji igranemu zvočnemu filmu dolgo uspešno upirali. Ko smo po Titovi direktivi morali začeti snemati filme, je v zgodnjem slovenskem filmu *Na svoji zemlji* (1949, režija France Štiglic) jezik gledališki oziroma „pravilen“ in s tem takorekoč državotvoren. Enak odnos do jezika zasledimo še v filmu *Balada o trobenti in oblaku* (1961, režija France Štiglic), posvečenemu 20. obletnici vstaje slovenskega naroda. Sicer pa so se režiserji, vključno s Štiglicem, bolj ali manj uspešno trudili pripeljati v film živo govorico, a je več kot očitno, da so pogovornemu jeziku na filmu nasprotovali mnogi igralci, ki so videli svoje poslanstvo prav v pravilni izreki pravega jezika. Tako se zgodi, da se v filmu *Tri četrtine sonca* (1959, režija Jože Babič) pogovarjata dva najboljša prijatelja iz otroških let, od katerih tisti, ki ga igra Bert Sotlar iz Drame SNG, govori izrazito zborna, tisti, ki ga igra Julij Guštin iz Mestnega gledališča ljubljanskega, pa filmsko pogovorno. Prav tragičen pa se zdi z jezikovnega vidika film *Poslednja postaja* (1971, režija Jože Babič), ki se dogaja v Mariboru, glavni igralec, rojeni Mariborčan Polde Bibič, pa govori akademijsko skrajno „pravilno“ slovenščino ob Draganu Nikoliću, ki igra srbskega gastarbajterja v svoji sproščeni nelektorirani beograjščini.

Sicer pa je bil v slovenski filmski produkciji do zgodnjih šestdesetih let očitni trend k čim bolj naravnemu jeziku. Zgleden primer za to je film *Akcija* (1960, režija Jane Kavčič). Izrazito sodobni, naravni in urbani pa so dialogi med Špelo Rozin in Primožem Rodekom v filmu *Nočni izlet* (1961, režija Mirko Grobler).

Nakar je s prihodom mlade in drzne generacije režiserjev slovenskemu filmu nenadoma zavlada pravilna slovenščina. Od Boštjana Hladnika in Matjaža Klopčiča bi pričakovali kvečjemu še bolj sproščen in živ govor, kot je bil v praksi pri starejših režiserjih. Pričakovali bi odnos do jezika iz filmov Jeana-Luca Godarda in Clauda Chabrola, od katerih sta se učila. A sta Hladnik in Klopčič govor v svojih filmih v celoti prepustila jezikovni stroki, ki je skrbela za pravilno dikcijo in s pravopisom skladno slovenščino. Tak strokovno steriliziran jezik je potem več kot dvajset let prevladoval v slovenskem filmu, ki je med drugim tudi zaradi jezika postal sinonim za nekaj mučnega, kar se je nedvomno poznalo predvsem pri gledanosti. Vendar se tega ne da dokazati samo s številkami o količini gledalcev ob prvih predvajanjih filmov, saj je na obisk vplivalo zelo veliko drugih dejavnikov od šolarjev, ki so si morali ogledati nekatere državotvorne filme, do različnih

škandalov, ki so privabili več gledalcev ali film na hitro umaknili s sporeda. Dejstvo je, da je komedij med slovenskimi filmi razmeroma malo, kar kaže na resen odnos do filma. Od 121 slovenskih celovečernih filmov, prikazanih do konca leta 1990, je zgolj 10 komedij in 14 otroških ali mladinskih filmov. O odnosu Slovencev do svojih filmov pa je najbolj zgovorno dejstvo, da ogromna večina slovenskih filmov javnosti ni dostopna ne na dvd-jih ne na internetu.

Zborna slovenščina v slovenskih celovečernih filmih med letom 1948 in 1990 je področje, ki omogoča zanimivo študijo, saj nam z jasnimi dokazi predstavlja pomankljivosti jezikovne stroke, ki se ni znala osvoboditi politične komponente slovenščine in je v trenutku, ko smo z dvajsetletno zamudo Slovenci dobili zvočni film, reagirala napačno. Na retrospektivni razstavi Vena Pilona v Moderni Galeriji se je vrtel posnetek televizijske oddaje, v kateri je slikar Veno Pilon omenil tudi o svoje sodelovanje pri prvem slovenskem filmu *Na svoji zemlji*, v katerem je bil scenograf in stranski igralec. Rekel je, da je skušal pregovoriti vodstvo filma, da bi igralci, ki so bili iz različnih koncev Slovenije, govorili v svojih jezikih. S tem bi pokazali, da so bili partizani iz različnih koncev Slovenije, ob tem pa bi še vsem prihodnjim rodovom ohranili podobo slovenščine, kakršna se je govorila takrat. A to je opazil šele slikar, ki je pred tem dolga leta preživel v Parizu. Za slovensko jezikoslovno stroko, filmske lektorje in mnoge igralce pa je bil živ jezik očitno preveč vulgaren, da bi sodil na področje umetnosti.

Zdaj se zdi, da je pravorečna faza slovenskega filma dokončno presežena. In to tako zelo, da ob nekaterih slovenskih televizijskih nadaljevanjih dobimo občutek, da razen pogovornega jezika v njih ni ničesar. A prepričan je, da je slovenščina nekaj, kar nam ni dano s tem, da se jezika naučimo, ampak se moramo zanj nenehno truditi, je še vedno globoko zakoreninjeno v slovenski zavesti. Pri čemer se mnogi Slovenci rajši kot pri sebi za pravilno slovenščino trudijo pri drugih. Po besedah dr. Marka Stabeja, ki je na Radiju Slovenija vodil jezikovni servis, velik del poslušalcev ni klical v oddajo zato, ker bi ga zanimalo, kako se čemu reče, ampak da pove, kaj ga v jeziku drugih moti. Kar je seveda posledica karakternih lastnosti posameznikov, ki v jeziku vidijo prostor za sproščanje svojega nezadovoljstva na svetom. A imajo ti posamezniki pri svojem nezadovoljstvu z jezikom drugih močno oporo v dejstvu, da je slovenistična stroka dolgo služila tudi narodnim in političnim ciljem, h katerim je vodila vsem Slovincem skupna knjižna in zborna slovenščina. A če je bil v 19. stoletju jezikoslovni napor, da se ustvari germanizmov očiščena vsem Slovincem skupna slovenščina, nujen, danes zavira kulturni razvoj.

Literatura:

- Linhart, Anton Tomaž. 1790. *Ta veseli dan ali: Matizhek se sheni*.
- Linhart, Anton Tomaž. 1840. *Ta veseli dan ali: Matizhek se sheni*.
- Wolf, Anton Alois, 1860. *Deutsch-slovenisches Wörterbuch*,
- Janežič, Anton. 1867. *Deutsch-slovenisches Taschen Wörterbuch für Schule und Haus*,
Slovenski pravopis, SAZU 1950.
- Slovenski pravopis*, SAZU 1962.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika I*, SAZU 1970.
- Toporišič, Jože. 2003. *Slovenski pravopis*. SAZU. Ljubljana.
- Anderson, Benedict. 2003. *Zamišljne skupnosti*. Studia humanitatis. Ljubljana.
- Vrdlovec, Zdenko. 2013. *Zgodovina filma na slovenskem 1896-2011*. UMco.
Ljubljana.
- Furlan, Silvan in drugi. 2011. *Filmografija slovenskih celovečernih filmov 1931-2010*. UMco in Slovenska kinoteka. Ljubljana.